

Правозастосовні помилки у текстах процесуальних актів кримінального судочинства

А. В. Красницька, кандидат юридичних наук,
старший викладач Київського національного
університету внутрішніх справ

Кримінальне судочинство повинно здійснюватися на основі неухильного додержання кримінально-процесуальних норм. В охороні прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, розкритті злочинів, викритті винуватих та притягненні їх до відповідальності важливе значення мають процесуальні акти кримінального судочинства.

В умовах збільшення обсягу законодавства, впровадження нових правових актів у життя держави велике значення має правильне оформлення процесуальних актів і техніка їх викладу. Особливе значення юридичної техніки як форми правових ідей зумовлюється зростанням у сучасній Україні інтенсивності правотворчої діяльності та еволюції кримінально-процесуального законодавства, ускладненням завдань його реалізації. Знання та правильне застосування засобів, правил і прийомів юридичної техніки дає змогу створювати грамотні та якісно оформлені процесуальні акти кримінального судочинства.

Різні аспекти цієї багатопланової та складної проблеми так чи інакше розглядалися ученими як у радянський період, так і в пострадянські часи. Зокрема, питанням юридичної техніки присвячені змістовні праці С.С. Алексєєва, С.В. Бобровник, Ю.М. Бондара, М.М. Гродзинського, І.О. Биля, Д.А. Керімова, О.С. Піголкіна, О.О. Ушакова, Ю.С. Шемшученка.

Складання процесуальних актів кримінального судочинства є творчим процесом. Результати цього процесу у вигляді процесуального акта повинні чітко відповідати визначеним формалізованим критеріям, а саме: положенням Конституції України, положенням КПК України, вимогам юридичної техніки, законам і принципам формальної логіки, правилам лексики, граматики й стилісти-

ки. Якісно підготовлений процесуальний акт – це акт, бездоганий не лише за змістом, а й за формою. Проте підготувати якісний процесуальний акт вдається далеко не завжди. Досконалий процесуальний акт кримінального судочинства являє собою еталон, до якого повинні прагнути слідчий, особа, що провадить дізнання, прокурор, суддя, проте якого вони дуже часто не досягають.

Результати вивчення текстів процесуальних актів кримінального судочинства дали змогу зробити висновок, що в цілому слідчі, особи, які провадять дізнання, прокурори та судді, розглядаючи справи, дотримуються вимог чинного законодавства, але водночас значною залишається кількість кримінальних справ, у яких процесуальні акти суперечать законодавству, складаються без належної мотивації і неохайно, значна їх кількість не вирізняється достатнім рівнем юридичної техніки, термінологічним опрацюванням, наявністю точних, чітких і зрозумілих формулювань.

Будь-які відступи від правил-вимог правозастосовної техніки, формальної логіки, граматики дають підстави кваліфікувати їх як помилки правозастосування, що погіршують якість процесуального акта кримінального судочинства, тому що в результаті виникають суперечності, нечіткі та неясні положення, встановлені санкції не відповідають суспільній небезпеці правопорушень. Важливим призначенням юридичної техніки є усунення дефектів і типових помилок у нормативно-правових та індивідуальних актах.

Помилка – це результат неправильної дії, вчинку, що не досягає поставленої мети. Помилки, пов'язані з неточністю дії та неадекватністю мислення, порушують певні правила. Неправильність мислення й дії порушує істинність змісту мислення та діяльності, і, таким чином, призводить до помилок. З погляду логіки, помилка – це викривлене пізнання об'єктивної дійсності, що зумовлене особистими якостями суб'єкта і призводить до висновків непередбачуваного характеру¹. За Новим тлумачним словником української мови, помилка – це неправильність у підрахунках, написанні слова і т. ін.; похибка; огріх, прогріх, хиба // Неправильна думка, хибне уявлення про когось, щось². Таким чином, помилятися – значить допустити помилку, неправильність, неточність у чому-небудь.

Помилки правозастосування – це результат необережного чи ненавмисного недотримання правозастосувачем будь-яких загальноприйнятих правил, вимог, стандартів. Це визначення зроблено за аналогією з тими, що наведені в книзі «Российское законодательство: проблемы и перспективы» та в «Міжнародній поліцейській енциклопедії», згідно з якими «правотворча помилка – це результат недотримання правотворчим органом будь-яких загальноприйнятих правил, стандартів, вимог»³. Отже, помилка у правозастосуванні як негативна риса виражається в порушенні будь-яких правил, у даному випадку, правил-вимог юридичної техніки.

Ю.М. Бондар вказує на такі правозастосовні помилки: 1) за логічною послідовністю застосування права: пізнавальні; логічні; неправильний зв'язок

¹ Философский словарь / Под ред. И.Т. Фролова. – М., 1987. – С. 183.

² Новий тлумачний словник української мови: У 4 т. / Уклад.: В.В. Яременко, О.М. Сліпущко. – К., 1999. – С. 556.

³ Российское законодательство: проблемы и перспективы / Л.А. Окуньков и др. – М., 1995. – С. 383.

Кримінальне право та кримінальний процес

між елементами розумового процесу; фактичні; помилки в юридично значущій діяльності; 2) залежно від ступеня пізнання й усунення: встановлені (виявлені), невстановлені (приховані, латентні); 3) за особливостями виявлення і доведення: спірні, безспірні; 4) за обсягом: повні, часткові⁴. Слід погодитися з думкою, що до зовнішніх причин помилок правозастосування слід віднести: неясність, суперечності законодавства; відсутність стабільної юридичної практики; недостатність юридичних знань суб'єкта правозастосування; протидія зацікавлених осіб; несприятливі умови діяльності; недоліки у підборі та розстановці кадрів; односторонність і неповнота доказів; складність процесуальних вимог до здійснення окремих юридичних дій; велике службове навантаження; відсутність спеціалізації в роботі⁵.

Відповідно до видів порушених правил і вимог вважаємо за доречне систематизувати помилки правозастосування, які допускаються при складанні процесуальних актів кримінального судочинства, за такими групами: а) помилки процесуального характеру; б) логічні; в) фактичні; г) мовностилістичні; ґ) логіко-лінгвістичні; д) помилки технічного характеру; е) помилки структурного характеру. Кожен із цих класів, у свою чергу, може бути диференційований на окремі підвиди.

Помилки процесуального характеру є наслідком недотримання вимог КПК України, що регулюють складання процесуальних актів, та правил-вимог юридичної техніки. Аналіз кримінальних справ і характерних типових порушень, допущених при складанні процесуальних актів дає підстави виділити такі види помилок процесуального характеру, які є порушенням вимог статей КПК України, що регулюють складання процесуальних актів: назва процесуального акта не відповідає нормам КПК України (напр., *постанова про провадження вилучення, постанова обшуку, постанова попереднього розгляду справи, протокол огляду реч-доказів, акт знайдення і вилучення, протокол освідчення*); не вказані дата, місце й час проведення слідчої дії, прізвище й посада особи, що проводила слідчу дію; нероз'яснення прав та обов'язків понятим, свідкам, підозрюваним, обвинуваченим; відсутність підпису слідчого; відсутність санкції прокурора на певні слідчі дії; наявність у протоколі слідчої дії виправлень, доповнень, які не зазначені укладачем документа і не засвідчені підписами всіх учасників слідчої дії; відсутні дані про особу правопорушника; не ведеться протокол судового засідання тощо.

Логічні помилки як порушення послідовності викладу та правил логічного мислення являють собою негативний результат недотримання принципів і законів формальної логіки при складанні протоколів слідчим та при винесенні рішень слідчим або суддею. Ці помилки можуть допускатися в процесі міркування та при оформленні процесуальних актів як ненавмисно, через незнання (паралогізм), так і умисно, для введення в оману інших осіб, обґрунтування якогось твердження (софізм).

До найхарактерніших видів логічних помилок належать: порушення послідовності висловлювання (напр., *Х. вчинив злочин з необережності та має*

⁴ Бондар Ю.М. Правозастосовчі помилки // Міжнародна поліцейська енциклопедія: У 10 т. / Відп. ред. Ю.І. Римаренко, Я.Ю. Кондратьєв, Ю.С. Шемшученко. – К., 2003. – Т. 1. – С. 801.

⁵ Бондар Ю.М. Правозастосовчі помилки (причини) // Міжнародна поліцейська енциклопедія: У 10 т. / Відп. ред. Ю.І. Римаренко, Я.Ю. Кондратьєв, Ю.С. Шемшученко. – К., 2003. – Т. 1. – С. 802.

неповнолітніх дітей); відсутність логічного зв'язку в описанні обставин учиненого злочину (напр., *підсудний зробив штучне дихання і після цього його відвезли в лікарню, де він помер*); логічна суперечність; повторення раніше висловленої думки; відсутність необхідних частин у тексті акта та зв'язку між частинами у реченнях; перестановка частин тексту; вживання фраз, які призводять до двозначності (напр., *копію прокурора направити прокурору Шевченківського р-ну м. Львова*); невинуватена підміна особи, від імені якої ведеться документ, наприклад, спочатку від першої (*я, ми*), а потім від третьої особи (*він, вона, вони*); поєднання логічно несумісних слів; спотворення змісту речення через порушення порядку слів у реченні (напр., *заяви, що їх зробили присутні при виїмці особи – слід заяви, що їх зробили особи, присутні при виїмці*); абсурдність висловлювання (*примусове хронічне лікування*).

Фактичні помилки полягають у неістинності процесу мислення, у спотворенні ситуації, що фіксується, недостовірності відносин, зв'язків між предметами і явищами навколишньої дійсності. Фактичні помилки можуть бути виявлені у випадку, якщо особі, що знайомиться з процесуальними актами, кримінальною справою, відома фактична сторона і вона може оцінити кожен факт з позиції його достовірності. Серед фактичних помилок слід виділити такі: неточне відтворення власних назв: прізвищ, імен, по батькові, топонімів тощо (напр., в одному тексті різне написання одного й того ж прізвища: *Кізніцова, Кузнєцова, Кузніцова, Кузнецова*); помилки в позначеннях дат; неточне відтворення часових меж описуваних фактів; неточності, пов'язані з окремими реальними життєвими обставинами, що мають (суттєве) значення для певного процесуального акта; неточне позначення місця події; неточне позначення часу події; неточне посилання на статті законів, кодексів та інших нормативно-правових актів (напр., у протоколі допиту неправильно вказана назва ст. 19 КПК України: «*Мова, на якій ведеться судочинство*» – слід «*Мова, якою провадиться судочинство*»).

Мовностилістичні помилки є наслідком недотримання орфографічних, лексичних, стилістичних і граматичних норм сучасної української мови. До найбільш характерних видів мовностилістичних помилок, що допускаються в текстах процесуальних актів, належать:

а) орфографічні помилки полягають у неправильному написанні слів (напр., *він претензій немає, бракон'ер, індефікація відбитків пальців – слід він претензій не має, браконьер, ідентифікація*);

б) лексичні помилки являють собою недотримання лексико-семантичних норм української мови. Серед типів лексичних помилок можна виділити: порушення лексичної сполучуваності; вжито некодифіковані терміни (напр., *міра перетину – слід запобіжний захід, давати покази – слід давати показання, під час освіду виявлено – слід під час освідування виявлено*); нерозуміння значення слова, тобто вживання замість потрібного слова його пароніма (напр., *з міста події М. втік. – слід з місця події втік, на шлях виправлення не встав – слід не став*); уживання полісемії й омонімії слів, синонімічних термінів в одному тексті (напр., *суїцид – самогубство, вчинено акт вандалізму – скоєно акт вандалізму – зроблено акт вандалізму*); лексична неповнота висловлювання (пропуск в реченні необхідного слова); недоцільне вживання застарілих слів (напр., *роз'яснено права на попередньому слідстві – слід на досудовому слідстві*); вико-

Кримінальне право та кримінальний процес

ристання діалектної та розмовної лексики (напр., *попіл від згорених речей* – слід згорілих; *Д. знаходиться на підписці про невіїзд, його рознесло від горілки, заводів мобілкою*); недоречне вживання жаргонної та професійної лексики; уживання росіянізмів (напр., *із-за відсутності в його діях складу злочину* – від рос. *из-за отсутствия* – слід *через відсутність, назначить судово-медичну експертизу* – від рос. *назначить* – слід *призначити*); використання штампів замість юридичних кліше;

в) граматичні помилки являють собою недотримання норм слово- і формотворення, норм синтаксичного зв'язку між словами у словосполученні й реченні. У свою чергу граматичні помилки поділяються на: 1) словотворчі – полягають у порушенні структури слова; 2) морфологічні – пов'язані з ненормативним використанням іменників, прикметників, займенників, дієслів і їх форм, помилки при відмінюванні іменників (напр., *при обшуку виявлено* – слід *у процесі обшуку виявлено/при проведенні обшуку виявлено; по факту вибуху* – слід *за фактом; по підозрі у вчиненні злочину* – слід *за підозрою; гр. Х., проживаюча в місті* – слід *гр. Х., яка проживає в місті; крадіжка, причинивши значну шкоду* – слід *якою завдано значної шкоди*); 3) синтаксичні – полягають у неправильній побудові словосполучення, порушенні структури простих і складних речень, неправильній передачі прямої мови, наявності громіздких конструкцій, що ускладнюють розуміння змісту акта, порушення норм керування чи узгодження (напр., *в відповідності до вимог*), сполученні слів, які за змістом або граматично не з'єднуються (напр., *поміщення під режим*);

г) пунктуаційні – полягають в ігноруванні пунктуації всередині речень;

г) порушення стилю – процесуальні акти кримінального судочинства як різновид офіційних документів, що виходять від державних органів, характеризуються своєрідністю стилю, який покликаний забезпечити точне і чітке закріплення волі уповноважених на це суб'єктів у формі владних велінь і приписів. Порушення стилю акта відбувається тоді, коли стиль неповністю відповідає вимогам юридичної техніки;

д) ненормативне скорочення чи неправильне написання абrevіатур (напр., *т.т.у.* (тяжке тілесне ушкодження), *автом. ГАЗ д.н. 013-61 МН* (автомобіль, державний номер), *урод., урож., уродж.* (уродженець), *пр-л* (протокол), *к-ї свідоцтв* (копії), *накл-я а-у на майно* (накладення арешту), *довідка ХОПНД, ВОІ УМВСУ*).

До *логіко-лінгвістичних помилок* слід віднести використання плеонастичних конструкцій і тавтології. Плеоназмами (грец. *pleonasmos* - надлишковість) називаються близькі за змістом слова, які є логічно зайвими, наприклад, *я бачив це на власні очі, він особисто сам взяв ніж, виявив відсутність грошей 230 гривень*. Тавтологія (грец. *tauto* – те саме, *logos* – слово) – це поєднання однокоренових слів у складі словосполучення чи речення, які в іншій формі повторюють раніше сказане, наприклад, *як вбачається зі скарги скарги скарги фактично оскаржують, встановлено факт встановлення вини*.

Помилки технічного характеру з'являються в результаті низької культури оформлення процесуального акта, яка може виявитися в найрізноманітніших формах: а) нерозбірливий почерк осіб, що складають процесуальні акти, у ре-

зультаті чого тексти важко читаються; б) пропуски літер; в) неправильна систематизація матеріалів кримінальної справи; г) у тексті акта не виділені абзаци; г) велика кількість виправлень, перекреслень; д) неохайність оформлення; е) текст написаний різними почерками і різними чорнилом; є) допускається плутанина і неохайність у нумерації сторінок; ж) документи підшиті неправильно (спочатку кінець, а потім початок документа) або «догори ногами»; з) недотримання берегів. Слідчі не повинні забувати, що процесуальні акти вони складають не стільки для себе, скільки для інших учасників кримінального процесу і тому слід потурбуватися про те, щоб вони могли прочитати їх без будь-яких ускладнень.

Помилки структурного характеру – це помилки, пов'язані з неправильним оформленням реквізитів, неточною передачею окремих реквізитів, які є обов'язковими елементами, притаманними певному виду документа для визнання його дійсним.

Класифікація та характеристика груп помилок правозастосування стосуються актів досудового розслідування, прокурорського реагування та судового провадження.

Підсумовуючи, зазначимо таке. По-перше, потрібно вказати на те, що окремі недоліки сучасної правозастосовної практики зумовлені недостатньою увагою до писемної форми процесуальних актів. По-друге, процесуальний акт повинен відповідати таким властивостям, як: обов'язковість, повнота і конкретність правового регулювання; суворість відповідності кримінально-процесуальному закону; провадження кримінальної справи на всіх стадіях однією мовою; логічна завершеність, несуперечність, послідовність викладу тексту; зрозумілість і доступність мови викладу; семантична точність і чіткість понять і термінів; використання термінів із чітким суворо окресленим змістом тощо. По-третє, характер і наслідки правозастосовних помилок, що виявлені при складанні й оформленні процесуальних актів кримінального судочинства, свідчать про необхідність подати зразки бланків процесуальних актів або зразки процесуальних актів: а) додатком до Кримінально-процесуального кодексу України; б) у відомчих нормативних актах; в) в інструкції, розробленій та прийнятій Міністерством юстиції, Міністерством внутрішніх справ, Верховним Судом, Генеральною прокуратурою України.

Диференціація кримінальної відповідальності за злочини у сфері господарської діяльності за допомогою санкцій статей

О.А. Шаповалова, суддя Апеляційного суду
Автономної Республіки Крим,
викладач академії суддів України

Формулювання законодавцем складів злочинів з кваліфікуючими та особливо кваліфікуючими ознаками є засобом диференціації кримінальної